
КОНЦЕПТ «МИР» В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРЕМІЙНОМУ ТЕКСТІ

Вільчинська Т. П., Вільчинський О. К., Продан А. І.
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-30>

ВСТУП

В умовах повномасштабної війни росії проти України активізується проблема дослідження мілітарних концептів в українській національно-мовній картині світу, насамперед таких, як «війна» і «мир». Незважаючи на те, що вказані концепти і раніше привертали увагу науковців, вони і досі залишаються недостатньо вивченими, а напрями їхнього дослідження зводяться або до ескізної реконструкції, або до їхнього контрастного зіставлення, причому переважно в медійному та художньому текстах (Т. Вільчинська, О. Гоменюк, О. Материнська, Г. Яворська та ін.). Щодо аналізу подібних концептів в усній народній творчості, то він проводився здебільшого спорадично, із використанням традиційних підходів.

Актуальність запропонованої теми зумовлена науковим інтересом до мілітарної складової саме в паремійній картині світу українців, що особливо важливо під час активної фази війни, коли концепти стали активно використовувати як когнітивні інструменти прихованого впливу на людське позасвідоме, що змушує мовознавців розробляти нові підходи до їхнього аналізу. З іншого боку, на актуальність теми впливає матеріал дослідження. Про перспективність вивчення українських фольклорних текстів писало багато українських науковців (Т. Беценко, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, В. Кононенко, А. Мойсієнко та ін.), враховуючи те, що аналіз художньо-ціннісних орієнтацій, символічних образів, які виплекало українство, відкриває шлях до розуміння етнокультурологічних засад національного світосприйняття, закладає підвалини картини світу, що виокремлює національну спільноту.

Відстежуючи народне світобачення через призму фольклорного тексту, українські науковці аналізують мову народнопоетичної творчості як феномен культури, резервуар культурного змісту, засіб проникнення до ієрархії культурних цінностей, інструмент інтерпретації, категоризації й концептуалізації вторинних семіотичних систем. Відтак, фольклорний текст становить складне закодоване повідомлення, яке

можна інтерпретувати лише володіючи вербальним кодом, що розкриває особливості народнопоетичного світогляду.

З огляду на те, що концепт «війна» є семантично виразнішим, когнітивно багатограннішим, ніж «мир», акцент у більшості досліджень робиться саме на ньому. Тому об'єктом наукових зацікавлень у запропонованій розвідці став концепт «мир».

Метою статті є з'ясувати теоретичні засади лінгвокультурологічного студіювання паремійних текстів, реконструювати фреймову структуру концепту «мир», простежити особливості реалізації аналізованого концепту в національно-мовній картині світу українців та визначити його місце в умовах поточної російсько-української війни.

1. Теоретичні засади лінгвокультурологічного вивчення українських паремій

На важливість лінгвокультурологічного студіювання народнопоетичних текстів звертало увагу багато українських мовознавців, зауважуючи, що це дасть змогу просунутися вперед у напрямку вивчення лінгвокультурних рис етноспільноти, декодувати її мовомислення, описати культурні компоненти в семантиці мовних знаків, віднайти в мові культурні коди. З'ясовуючи специфіку народного світобачення крізь призму фольклорного тексту, С. Єрмоленко стверджує, що «мова усної поетичної творчості трудового народу передає наступним поколінням і факти героїчної історії, і картини соціального та родинного побуту, і найрізноманітніші гами людських почуттів, оцінок, утілених у відшліфовані словесно-виражальні форми»¹.

За словами дослідниці, «українська мова, література, фольклор, або українська словесність, – це невичерпна криниця думок і почуттів, скарбниця мовно-естетичних знаків культури»². Отож, як частина національної культури, надбання цивілізації й віддзеркалення суспільної свідомості етносу, народнопоетична творчість містить багатий матеріал для лінгвокультурологічних досліджень.

На думку В. Кононенка, дослідження усної народної творчості дозволить «побачити в узагальнених категоріях національно окреслене, історично й традиційно опрацьоване, осмислене у вимірах часу, ввійти в коло споконвічних народних прагнень і сподівань з орієнтацією на сучасні процеси національного відродження, спрямувати опис концептуальних засад духовності у річище національної культури,

¹ Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ: Наукова думка, 1987. С. 3.

² Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. С. 6.

національної мови»³. Учений вважає, що «об'єктом лінгвокультурології є встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної і мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості, світовідчуття з опертям на національно орієнтовані форми вираження»⁴. Причому, як зазначає вчений, становлення і розвиток лінгвокультурології «не можна розглядати як процес механічного поєднання двох наук: лінгвістики і культурології»⁵. Нова галузь виробила свій термінологічний апарат, методику аналізу, а культурну інформацію можна зрозуміти шляхом дешифрації фразеологізмів, міфологем, тропів, символів, культурних концептів. Сам науковець етнокультурну специфіку визначає, аналізуючи символи і концепти в українській мові.

З'явилася навіть спеціальна наука – лінгвофольклористика, яку у своїх дослідженнях представили Н. Данилюк, М. Жуйкова, Н. Журавльова, С. Єрмоленко, С. Лавриненко та ін. Здебільшого вчені акцентують увагу на якомусь одному жанрі фольклору, зосереджуючи увагу насамперед на тропейних одиницях – епітетах, метафорах, порівняннях, тавтологічних виразах, явищі гіперболізації тощо.

В українському мовознавстві представлені численні спроби дослідження різних фрагментів українських народнопоетичних текстів (піснених) (Н. Данилюк), думового епосу (Т. Беценко), загадок (А. Мойсієнко) та ін. Водночас, на наш погляд, недостатньо уваги приділено було ментально-мовному опису-моделюванню різних за інформаційним спрямуванням паремійних одиниць, що є найвищим проявом народного духу, глибин народної філософії, етики та естетики.

Так, Н. Данилюк, окреслюючи мовно-естетичні цінності мови українського фольклору і закладеної в ній глибинної національно-культурної інформації, умотивовує необхідність виділення в межах стилістичної забарвленої лексики групи фольклоризмів, які пропонує розглядати разом з уснопоетичними висловами та авторськими фольклорними засобами а також наголошує на тому, що семантичні показники народнопоетичного слова, зумовлені розмитістю денотативного ядра і розширенням конотації, засвідчують використання слова як культурного маркера⁶.

³ Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2008. С. 98.

⁴ Там само. С. 26.

⁵ Там само. С. 21.

⁶ Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010.

Т. Беценко по-філософськи осмислюючи текстово-образні універсалії думового епосу з опорою на розуміння слова як форми людського існування, підкреслює, що їхній зміст не обмежується предметною співвіднесеністю з явищами позамовної дійсності, оскільки при його реалізації на перший план виступають нереферентні зв'язки, а окреслюється жанровими чинниками, закоріненими у феноменологічний досвід носіїв усної народної традиції⁷.

Низку важливих проблем, пов'язаних із вивченням фольклорних текстів, на зразок: які аксіологічні орієнтири характеризують культурну добу, як реалізується взаємозв'язок естетичних засад творення фольклорного тексту з етнічною картиною світу, як об'єктивується вербальний код народнопоетичного дискурсу та под. – порушує А. Мойсієнко. Це дозволяє вченому зробити висновок, що «увага дослідника має бути звернена на структурно-динамічні, функціонально-сміслові особливості аналізованого матеріалу на кожному з мовних рівнів, а тенденції еволюційного розвою національно-художнього мовомислення, з огляду на закодовані... буттєві домінанти часу й синхронної естетичної свідомості, інтерпретуватися в контексті загальноєвропейської культурної традиції»⁸.

Загалом можна стверджувати, що сьогодні переважна більшість мовознавців, які досліджують мову фольклору, в різний спосіб апелюють до лінгвокультурологічної проблематики. Народна творчість сприймається дослідниками як надійне джерело збереження антропоорієнтованого знання, функціональний масив етнофілософського досвіду, важливий лінгвокультурний чинник достовірної інформації екзистенційного плану.

За справедливим твердженням С. Єрмоленко, до мови фольклору звертаються представники різних галузей сучасної лінгвістичної науки, оскільки «народнописенна мова – скарбниця мовних знаків національної культури, пов'язаних із характером мислення й почування народу»⁹. У зв'язку із цим зазначимо, що в Україні протягом останніх десятиліть на матеріалі фольклорних текстів було опрацьовано найрізноманітніші лінгвістичні проблеми. Народна творчість стала джерелом для філологічних студій, орієнтованих на вивчення семантики, фразеологічних одиниць, мовностилістичних засобів, методики аналізу фольклорних текстів, їхньої когнітивної організації тощо. Також об'єктом наукових

⁷ Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008.

⁸ Мойсієнко А. К. Мова як світ світів: поетика текстових структур. Умань : Софія, 2008. С. 17.

⁹ Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4/5. С. 117.

зацікавленень часто стає ономастикон народнопоетичної творчості, символіка, тропеїстика.

Разом із тим з'являється все більше праць, присвячених культурологічному осмисленню мови фольклору (Т. Космеда, Н. Плотнікова, П. Мацьків, В. Калашник, О. Масло, М. Філон та ін.). Водночас спостерігаємо активізацію дослідницького інтересу до паремій. Так, чимало уваги ментально-мовному опису-моделюванню різних за інформаційним наповненням та ступенем абстрактності паремійних одиниць приділяє А. Мойсієнко. Під час розгляду паремій науковець вдається до енциклопедичних ремарок, що стосуються пояснення як вертикальної, так і горизонтальної площин аналізованих текстів, наводить приклади паралелей художньо-світоглядних тлумачень, представлених в українській та інших національних картинах світу¹⁰.

О. Селіванова під пареміями розуміє «стійкі відтворювані, культурно-марковані одиниці переважно реченнєвої структури, як-от прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, скоромовки, замовляння тощо» та вважає їх «об'єктом вивчення окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема фразеології) і фольклористики (пареміології)»¹¹.

Паремії, на думку дослідниці, «мають подвійну спрямованість, з одного боку, це знаки системи мови, що виявляють парадигматичні ознаки й мають певну синтаксичну природу, з іншого, вони є мікротекстами, зануреними у відповідні дискурсивні сфери, репрезентантами різних мовленнєвих жанрів»¹².

Перспективи дослідження паремій науковиця вбачає в їхньому розгляді в когнітивному, семіотичному, лінгвогенетичному, етнопсихологічному, лінгвокультурологічному та інших аспектах. Сама ж розглядає паремії в психокогнітивному та етнокультурному планах, зауважуючи, що вживається поняття «паремія» насамперед на позначення стійких відтворюваних одиниць реченнєвої структури, зокрема прислів'їв і приказок¹³.

Отож, пареміями (з латини приказки, прислів'я) традиційно називають влучні лаконічні висловлювання фольклорного походження. Стійкість, відтворюваність, цілісність значення зближують паремії з фразеологічними одиницями, тому частина мовознавців розглядає їх у межах фразеології (Ю. Прадід, Л. Скрипник, Л. Щербачук), тоді як інші

¹⁰ Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. Київ: Сталь, 2006. С. 235–240.

¹¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля – К, 2006. 716. С. 447–448.

¹² Там само. С. 448.

¹³ Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкас и: Брама, 2004.

науковці, зважаючи на наявність у них судження та комунікативної функції, вилучають їх зі складу фразеологічних одиниць (Ж. Мацак).

У статті паремії розуміємо як влучні і точні висловлювання, обмежуючи їх прислів'ями і приказками, за якими стоїть досвід поколінь, гострий розум людини, етичні орієнтири. Зазначимо також, що різких відмінностей між прислів'ями і приказками не існує, тому їх розглядають як один жанр. Специфіка їхня полягає хіба що в тому, що приказки будуються як одночленні речення, а прислів'я більш розгорнуті. На відміну від інших видів народної творчості, вони якнайтісніше пов'язані з народними сподіваннями, доступні найширшим верствам і не потребують особливих обставин. Їх вживають тоді, коли хочуть на чомусь наголосити, щось підтвердити, виділити основну думку, дати лаконічну оцінку побаченому, почутому, зробленому.

Дослідження паремій в лінгвокультурологічному аспекті передбачає залучення не лише поняттєвого апарату фольклористики, мовознавства, а й культурології, когнітології та ін., насамперед термінів «концепт» та «фрейм».

За словами В. Жайворонка, у «паремії маємо яскраво виражену фреймову (типову) подієву ситуацію, що втілюється в узагальнений цілісний образний зміст усталеного вислову, зорієнтованого на подальше його використання, зокрема як складника інших текстових одиниць. У результаті маємо усталений концепт етнокультури...»¹⁴.

При цьому зважаємо на думку Л. Лисиченко, що саме концепт є важливою одиницею моделювання картини світу, він може складатися з дрібніших одиниць – фреймів, представлених «окремими ознаками і зв'язками концепту...»¹⁵.

Використання фреймового підходу полягає у виявленні слотів і підслотів концепту, сукупність яких утворює своєрідний смисловий каркас, що дозволяє наочно представити його внутрішню наповненість. До переваг фреймового підходу належать: універсальність – можливість пристосувати реконструйовану фреймову мережу для відтворення структури будь-якого іншого концепту; уніфікованість – здатність використовувати реконструйовані фрейми для відтворення структури концепту в інших лінгвокультурах; проспективна спрямованість, зумовлена прогнозувальною силою фрейму та ін.

У статті спираємося на визначення концепту, запропоноване Т. Космедою, згідно з яким він є «багатомірним культурно значущим

¹⁴ Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришко В. М., 2015. С. 19.

¹⁵ Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови. Харків : Цифра-Принт, 2011. С. 125.

соціопсихічним утворенням у колективній свідомості, що опредмечується в тій або тій мовній формі»¹⁶, та беремо за основу лінгвокультурологічний підхід, який базується уже на класичному розумінні концепту як посередника між людиною і культурою, хоча науковці й вказують на різні сторони цього посередництва.

Під фреймом, слідом за О. Селівановою, розуміємо структуру репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію по її використанню¹⁷.

Зауважимо, що в останні десятиліття фреймовий підхід є доволі перспективним у сучасній когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології, адже модель фрейму є гнучкою й узгодженою з психологічними концепціями пам'яті й експериментальними психофізіологічними даними. Розширення структури фрейму забезпечує його нове розуміння не лише як вербальної структури знань, а і як багатовимірної, що поєднує з мисленнево-вербальною інформацією образну, сенсорно-моторну, емоційну та прагматичну. Вузлами фреймової структури є слоти.

У сучасній лінгвістиці термін «слот» позначає компонент (вузол) мережі зв'язків верхніх рівнів фрейму як мисленневого аналога певної ситуації¹⁸. Отож, фрейм структурується як мережа зі слотами й зв'язками між ними. Верхні рівні фрейму завжди чітко визначені, оскільки представлені поняттями, релевантними відносно ситуації, що описується. Саме в межах фреймового підходу концепт увиразнюється, а термінальні слоти представляють інваріантні параметри ситуації, що й намагати-мемося простежити у наступному підрозділі на прикладі лінгвокультурного концепту «мир».

2. Концепт «мир»: особливості лінгвалізації

Незважаючи на те, що народ частіше засуджує ворожі дії та опоектизує мирне життя, концепт «мир», на відміну від концепту «війна», помітно рідше виступає об'єктом лінгвістичного аналізу. Це пояснюємо тим, що хоча обидва концепти й утворюють дихотомічну пару, проте характеризуються різним аксіологічним (оцінним) забарвленням: позитивний образ миру вибудовується на фундаменті негативного образу війни. Зазвичай у подібних дихотоміях домінує

¹⁶ Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікросистема СВЯТКИ в українському мовному просторі : монографія. Львів: ПАІС, 2010. С. 41.

¹⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля – К, 2006. С. 645.

¹⁸ Там само. С. 567.

негативний член пари, ось чому концепт «війна» докладніше опрацьований колективним розумом народу.

В українському мовознавстві концепт «мир» досліджували Т. Вільчинська, О. Гиллон, О. Чмир, Г. Яворська та ін. Так, Т. Вільчинська, аналізуючи український регіональний медіадискурс, стверджує, що обидва концепти «війна» і «мир» характеризуються розгалуженими номінативними полями, а засобами їхньої об'єктивації стають одиниці різних мовних рівнів – лексичного, фразеологічного, граматичного, словотвірного, включно з індивідуально-авторськими номінаціями¹⁹.

Проте більшість із досліджень вказаних концептів здійснюється на матеріалі або медіатекстів, або художніх текстів. У цьому контексті слушним вважаємо розглянути, як поняття миру тлумачать в етнокультурній традиції.

«Словник української мови» в 11-ти томах фіксує дві різні за значенням лексеми мир: першу – на позначення згоди, спокою, тиші, протилежне війні і другу – для називання землі з усім, що на ній існує, тобто світу, людей і под.²⁰ Перша з них охоплює чотири лексико-семантичні варіанти: 1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.). *Жити в миру* – жити мирно, дружно. 2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна. 3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір. 4. Спокій, Тиша. *З миром відпускати, іти з миром, мир вам! Мир своєму дому!* [там само, с. 712]. Друга є більшою мірою застарілою і включає такі значення: 1. *заст.* Земля з усім, що на ній існує; світ. 2. Усе живе, усе, що оточує нас. 3. *іст.* Те саме, що громада. 4. *заст.* Життя мирян; світське життя, на протилежність монастирському²¹.

В українській етнолінгвокультурі поняття миру тлумачать як: 1) давню назву землі з усім, що на ній існує; світ; 2) усе живе, що оточує нас; тільки людей; 3) громаду і ширше – народ (перев. про селян); 4) життя мирян; світське життя на протилежність монастирському; 5) згоду, злагоду; відсутність збройної боротьби, війни²².

Окреслений у дослідженні концепт пов'язуємо насамперед із поняттям миру як антипода війни, як компонента відповідної бінарної опозиції, властивій концептам категорійного світу, протиставлюваним на основі позитивного і негативного.

¹⁹ Вільчинська Т. Специфіка лінгвалізації концепту «мир» у мас-медійному тексті. *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2019. № 45. С. 305.

²⁰ Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. 1973. Т. 4. С. 712.

²¹ Там само. С. 712.

²² Жайворонек В. В. Українська етнолінгвістика: нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. С. 363–364.

Основним мовним репрезентантом досліджуваного концепту є позитивно марковане слово *мир* загальнослов'янського походження: болг., серб. й рос. *мир*, чеське й польське *mir*. Корінь цього слова – праіндоєвропейський; старолитовське *mieras* – «мир», «спокій»; латинське – *miers* (те саме значення); албанське *mire* – «гарний», «добрий», «дружелюбний». У Лексисі 1596 р.: «Мир – покой». У Лексиконі 1627 р.: «Мирный – спокойный»²³. І. Огієнко зазначає такі українські похідні слова від іменника *мир*: *мирити*, *миритися*, *помиритися*, *замиритися*, *мирний*, *мирно*, *сумирний*, *мировий*, *примирливий* та зложені слова з компонентом *мир* (спокій): *миролюбець*, *миролюбивий*, *миротворець*²⁴.

Дослідження концепту «мир» в умовах війни, причому в усіх її видах – інформаційна, світоглядна, збройна та ін., дуже важливе, адже, за словами Д. Оксфорда, забезпечує виконання мовою трансформативної функції, «використання якої дозволяє змінити ставлення людей, досягти внутрішньої гармонії, покращити стосунки, ефективно вирішити конфлікти, подолати наявне чи потенційне насильство в суспільстві; вона забезпечує дотримання соціальної справедливості і прав людини, запобігає знищенню докільця людиною»²⁵. Учений окреслює низку принципів, на яких ґрунтується мова миру: проголошує життя на засадах позитиву, кооперації та миру; становить окремий предмет дослідження; має вербальну та невербальну форму вираження; мульти-спрямована (виокремлюють внутрішній, міжособистісний, міжгруповий, міжнародний, міжкультурний, екологічний мир та ін.); складна²⁶. Загалом мова миру орієнтована на збереження миру, а отже, на використання гуманістичних принципів, викриття неправди, впровадження мирних ініціатив, виховання культури миру, мирне вирішення конфліктів, а в сукупності – на запобігання війні та поширенню миру.

Мова миру включає три етапи:

1. Підтримання миру для запобігання ескалації насильства.
2. Утвердження миру для завершення конфлікту.
3. Розбудова миру для утвердження культури стійкого й довготривалого миру через пропагування ідей пацифізму, взаємоповаги та ненасильницького вирішення конфліктів.

І на кожному із цих етапів реалізуються різні мовні засоби для об'єктивізації миру. Основним мовним репрезентантом концепту «мир»

²³ Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. Вінніпег : Волин, 1979–1995. Т. 3. С. 3.

²⁴ Там само. С. 43.

²⁵ Oxford R. The language of peace: Communication to create harmony. US: Information Age Publishing, 2013. P. 3.

²⁶ Там само. P. 5.

в українських пареміях є однозвучна лексема *мир*, напр.: *Худий мир гірше лихого сварки* [УПП, с. 176], рідше слова *злагода*, *згода*, *спокій*, *тиша*. У структурі відповідного акціонального фрейму виленуємо чотири основні слоти: «Ім'я та його властивості», «Хронотоп», «Мир як результат війни» та «Особливості мирного буття».

Щодо першого слота «Ім'я та його властивості», або, як його ще називають, дефініційного, то він включає низку понятійних та аксіологічних ознак, які повністю чи частково дублюють категоріальні властивості вершинного імені досліджуваного концепту, засвідчені в лексикографічних джерелах. Щодо властивостей імені у фольклорному дискурсі, то вони частіше реалізуються через метафоричну призму. Типізовані уявлення про мир експлікуються через концептуальні метафори, основний блок серед яких *Загальні уявлення про мир* виявляє справжні цінності людини, напр.: «мир – згода»: *Згода мир звіщає, хто згоди хоче, той згоду має* [ПП, с. 51]; «мир, як воля»: *Пташці – воля, людині – мир* [НС, с. 138]; «мир, як сонце»: *Квітам потрібне сонце, а людям – мир* [НС, с. 138]; «мир – любов»: *Де мир і любов, там ніколи не летить кров; Мир усі люблять, а один одного гублять* [ПП, с. 272];

Як бачимо, важливим у структурі аналізованого концепту є аксіологічний компонент, згідно з яким мир визнається найбільшою цінністю – «мир – скарб, багатство», напр.: *Мир та лад – великий клад* [ПП, с. 51]; *Мир і братерство – найкраще багатство* [НС, с. 136]; Мир асоціюється з мрією, яка обов'язково здійсниться, напр.: *Мир у світі буде, бо його хочуть всі трудящі люди* [НС, с. 138].

Дефініційні складники концепту «мир» виводяться також через протиставлення його концептуалізованому поняттю війни. Відтак у народній свідомості мир як *злагода* і *спокій* протистоять війні як руйнівній силі, що символізує розбрат, розруху, кровопролиття, напр.: *Мир будує, війна руйнує* [НС, с. 134]; *Хочеш спокою – готуйся до бою* [ПП, с. 268]; *Де мир панує, там і горе танцює* [НС, с. 136]; *По війні усе мир приходить* [ПП, с. 268].

В архаїчній свідомості співіснують діаметрально протилежні погляди: з одного боку, навіть поганий нетривкий мир краще війни, суперечок та бійки, а з іншого – народ проти такого миру, на що вказує велика кількість прислів'їв і приказок, пор.: *Краще солом'яна згода, як золота зваба* [ПП, с. 136]; *І солом'яний мир краще війни* [УПП, с. 176] та *Поганий мир гірше доброї сварки* [ПП, с. 272]; *Худий мир гірше лихого сварки* [ПП, с. 63].

Подекуди інформація про поганий мир виражається імпліцитно і стає зрозумілою з авторського тлумачення, як-от у словнику В. Северинюка, де знаходимо паремію *Вовк собаки не боїться, але й не любить*

із таким коментарем: «Ситуація зразка «краще поганій мир, ніж хороша війна»; своєрідний паритет сил, негласно досягнутий компроміс, що не має чітких норм, але й не порушується» [СТС, с. 144]. Загалом для українського народу більшою мірою властиве несхвалення миру, що настає в результаті поразки або невігідного компромісу, звідси й епітети *поганій, худий, солом'яний*, і водночас він прагне його, пор.: *І ще не було доброї війни і лихого миру* [ПП, с. 268]. Саме переможного миру хочуть українці в сучасній російсько-українській війні.

В архаїчній свідомості наших предків помітно цінуються дружні відносини як запорука мирного співіснування, непереможності, напр.: *Як будемо в дружбі жити – нас нікому не зломити* [НС, с. 136]; *Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі* [НС, с. 138].

Мир в уявленні українців отожднюється зі спокоем, гармонією, сімейним ладом, потойбічним життям, пор.: *Мир у сім'ї на жінці тримається* [ПП, с. 63] і *Спочити з миром* [УПП, с. 223].

Другий слот «Хронотоп» представлений просторовими кваліфікаторами (ще називають локативний) та кваліфікаторами часу (по-іншому кваліфікують як темпоральний). Отож, у пареміях об'єктивуються, з одного боку, уявлення про місце, де локалізується мир (душа, потойбічний світ: жити в мирі, спочити в мирі), а з іншого – мир постає подією, що має початок, тривалість та закінчення (кінець миру). Пов'язуючи мир з війною, зауважимо, що він може не співвідноситися з конкретним локусом і, навпаки, може бути прив'язаним до нього, пор.: *Де мир і лад, там і Божя благодать* [УПП, с. 223] і *Пропає, як ивєд під Полтавою* з таким коментарем: 7 червня 1709 р. закінчилася російсько-шведська Північна війна, оскільки значна частина українського населення була проти вступу шведських військ в Україну, тому схвально зустріла перемир'я [СТС, с. 115], або *Висипався хміль із міха та наробив ляхам лиха* (дія локалізується визвольною війною 1648–1657 рр., яка закінчилася перемогою для козацького війська [УППЯ, с. 9]), чи *Від Карпат і до Паміру наші люди прагнуть миру* [НС, с. 136].

Щодо темпоральних параметрів, то народ одночасно акцентує увагу на тому, що мир, як правило, довгим не буває: *Вічний мир до першої сварки* [УПП, с. 176], а з іншого боку, стверджує, що саме він є запорукою довготривалого життя, напр.: *Миром дорожити – людям довго жити* [НС, с. 138].

Загалом в українських пареміях поняття війни і миру постають протилежними сторонами буття, які не можуть співіснувати разом, тому завершення війни призводить до встановлення миру, а досягнення миру нерідко відбувається через війну, пор.: *Після війни завжди мир буває* [УППЯ, с. 10]; *Хочеш миру – готуйся до війни* [УПП, с. 60].

Загалом будь-яка війна спрямована на отримання результату, уявлення про який об'єктивуються через слот «Мир як результат війни». Зауважимо, що найбільше цінується мир, що настав саме в результаті перемоги над ворогом, напр.: *Сонце – на літо, зима – на мороз, наша боротьба – на перемогу* [НС, с. 138].

Досягнення перемоги передбачає: помсту ворогам: *Фашист думав панувати – довелось йому сконати* [НС, с. 134]; радість, що змінює страх і відчай: *Мир усі люблять, один одного голублять* [ПП, с. 272]; *По війні мир, а по сварці пир* [ПП, с. 272]. Тому миром потрібно дорожити: *Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі* [НС, с. 138].

Нарешті, найбільш когнітивно багатогранним в українських пареміях із вербалізатором *мир* можна вважати слот «Особливості мирного буття», або буттєвий, через який об'єктивується інформація про різні умови існування, досягнення миру, зокрема:

1) миру можна добитися, лише підкорившись: *Покорної голови меч не йметь* [УПП, с. 177];

2) миру можна досягти згодою: *Сусід не захоче, то й миру не буде* [ПП, с. 28], або *Згода дім будує, а незгода руйнує* [НС, с. 136], чи *Як будемо в мирі жити – нас нікому не зломити* [НС, с. 136];

3) до миру слід ставитися завбачливо: *Добре воювати, коли мир готовий* [ПП, с. 269];

4) досягнення миру передбачає наявність посередника (посла): *Посла ні б'ють, ні січуть* (за міжнародним правом, парламентар має бути недоторканим) [СТС, с. 145] або *Самому йти миритися – не годиться, а посла послать – будуть люди знать* [ПП, с. 272];

5) тільки разом, спільними зусиллями можна досягти миру: *Дружно люди візьмуться – вороги здадуться* [НС, с. 138] або *В нашій дружбі – наша сила* [НС, с. 138];

6) мир забезпечує відчуття комфорту, гармонії зі світом: *Коли всюди сама згода, здається крацюю й погода* [ПП, с. 51];

7) мир пов'язаний із компромісами, і, навпаки, часто ворогуючі сторони не можуть дійти згоди: *Одному підкоритися, другому поступитися* [ПП, с. 63] або *Очерет з лозою не помириться: хоч вітру нема, все лаються* [ПП, с. 68];

8) мир співвідноситься з раттю: *Мир стоїть до раті, а рать до миру* [ПП, с. 272];

9) миру прагнуть всі: *І найліпші солдати не бажують війни* [ПП, с. 268] (думка про мир тут виражається імпліцитно);

10) миром так і не навчилися дорожити: *Мир усі люблять, а один одного гублять* [ПП, с. 272];

11) мир – це те, що асоціюється з радістю: *По війні мир, а по сварці мир* [ПП, с. 631] (хоча народ готовий обмежувати себе, аби лише не воювати: *Луччі дома горох, капуста, ніж на війні курка тлуста* [ПП, с. 268]).

Як бачимо, в українських пареміях концепт «мир» реалізується як амбівалентний. З одного боку, мир вважають найбільшою цінністю, а з іншого – умови його досягнення часто видаються непосильними: він вимагає компромісу чи поступок, що здебільшого сприймаються негативно. Звідси зрозуміло, чому кінцевим результатом війни має бути не просто мир, а перемога, яка дозволяє переможцю диктувати свої умови. Зауважимо, що в українській паремійній картині світу більшість прислів'їв і приказок центровані щодо побутових конфліктів, сварок, ніж пов'язані з війною, тому паремій з іменем *мир*, що протиставляють відповідне поняття саме війні як збройному протистоянню, виявлено не так багато. Разом із тим зауважимо, що процес їх творення помітно активізується, коли історичні обставини формують для цього сприятливі умови, що спостерігаємо сьогодні під час російсько-української війни.

ВИСНОВКИ

Дослідження підтвердило, що у світлі активізації військових протистоянь в останні роки особливого значення набуває дослідження мілітарної складової етнонаціональної картини світу на матеріалі паремій, в яких зафіксовані особливості ментального і вербального опрацювання історичного шляху того чи іншого народу. Саме паремії значною мірою відтворюють історичний пласт, який функціонує в глибинах народної свідомості, виявляючи етнічну саморефлексію, яка підтримує свій власний образ. У статті проаналізовано один із лінгвокультурних мілітарних концептів – «мир» в українській паремійній народно-поетичній творчості, характеристику якого здійснювали шляхом відтворення фреймової структури. Підтверджено, що в паремійній ретроспективі архітектоніка концепту увиразнюється в акціональних фреймах, що складаються з різноманітних слотів.

Загалом проведене дослідження засвідчило, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформують для них сприятливий ґрунт. Так, для українців не характерні загарбницькі плани, вони здавна шанують мир, але й своєї землі нікому не віддають. Під час аналізу було встановлено, що акціональний фрейм концепту «мир» включає чотири слоти «Ім'я та його властивості», «Хронотоп», «Мир як результат війни» та «Особливості мирного буття». Доведено, що в умовах сьогодення ці позиції піддаються певним змінам, проте істинні цінності залишаються

сталими: війна – це зло, перемогти можна тільки спільними зусиллями, результатом війни має бути перемога народу, який захищає свою батьківщину, тобто в українсько-російській війні – це переможний мир для українців.

Значення подібних досліджень у їхньому прикладному характері, а саме, коли концепти розглядати як ефективний засіб впливу на людське позасвідоме, дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді, що особливо актуально під час російсько-української війни, яка триває сьогодні.

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена аналізу концепту «мир» в українських пареміях, інтерес до якого, з одного боку, зумовлений повномасштабною російсько-українською війною, а з іншого – активізацією нових дослідницьких підходів до лінгвістичного вивчення мови фольклору, зокрема лінгвокультурологічного. Метою роботи було реконструювати фреймову структуру концепту «мир» в українських прислів'ях і приказках. Проведені спостереження засвідчили, що акціональний фрейм концепту «мир» включає чотири термінальні слоти: «Ім'я та його властивості», «Хронотоп», «Мир як результат війни» та «Особливості мирного буття». Встановлено, що в українських пареміях досліджений концепт реалізується як амбівалентний і хоча в сучасних реаліях піддається певним змінам, проте істинні цінності залишаються незмінними: мир – це свобода, незалежність, воля, любов і под., тоді як війна – це зло. Водночас аналіз концепту «мир» в українських пареміологічних текстах показав, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформулюють для них сприятливий ґрунт. Отримані результати мають прикладне значення, оскільки дозволяють розглядати проаналізований концепт як ефективний засіб впливу на людське позасвідоме, як дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді. В умовах російсько-української війни, яка триває сьогодні, важливо, щоб український народ усвідомив значення переможного миру і зробив усе для його досягнення.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ : Наукова думка, 1987. 243 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. 352 с.

3. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2008. 326 с.
4. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. 511 с.
5. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалиї думового епосу: структура, семантика, функції. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. 400 с.
6. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів: поетика текстових структур. Умань : Софія, 2008. 280 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4/5. С. 3–12.
8. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. Київ: Сталь, 2006. 304 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля – К, 2006. 716 с.
10. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
11. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
12. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови. Харків: Цифра-Принт, 2011. 304 с.
13. Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікро-система СВЯТКИ в українському мовному просторі : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 408 с.
14. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришко В. М., 2015. 912 с.
15. Вільчинська Т. Специфіка лінгвалізації концепту «мир» у мас-медійному тексті. *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2019. № 45. С. 299–307.
16. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970-1980. 1973. Т. 4. 840 с.
17. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
18. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. Вінніпег : Волинь, 1979-1995. Т. 3. 415 с.
19. Oksford R. The language of peace: Communication to create harmony. US : Information Age Publishing, 2013. 381 p.

Список умовних скорочень джерел

НС – Народ скаже – як зав’яже / упор. Н. С. Шумади. Київ : Веселка, 1985. 173 с.

ПП – Прислів’я та приказки. Взаємини між людьми / упор. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1991. 440 с.

СТС – Северинюк В. М. Тематичний словник популярних українських прислів’їв та приказок з коментарями. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.

УПП – Українські приказки, прислів’я і таке інше / уклад М. Номис; упор., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

УПЛЯ – Українські прислів’я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови / авт.-упор. А. П. Ярещенко. Харків : Факт, 2008. 240 с.

Information about the authors:

Vilchynska Tetiana Pylypivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Kryvonosa str., Ternopil, 46027, Ukraine

Vilchynskiy Oleksandr Kazymyrovych,

Candidate of Sciences in Social Communications,

Associate Professor at the Department of Journalism
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Kryvonosa str., Ternopil, 46027, Ukraine

Prodan Andrii Ivanovych,

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language and
Slavic Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Kryvonosa str., Ternopil, 46027, Ukraine